THE MAN WITHOUT A FACE

Carmen Ioana Popa

Phd., "1 Decembrie 1918" University, Alba-Iulia

Abstract: This study aims to highlight the dehumanization of a man and the emptying of his divine essence from a transdisciplinary perspective. In the wider context of dehumanization, we want to show a parallel between the expressionist painting ***The scream****, by the Norwegian painter Edvar Munch, and the dystopian novel* ***Nineeten Eighty-Four*** *by George Orwell. The ghostly silhouette screams to the unknown, her face is like a skull, a figure that Winston Smith would have at the end of the Orwellian dystopian narrative. We intend to show that Smith´s re-education led to the nullification of his being and the loss of his own identity. A face expresses our inner emotions, and its loss leads to the loss of our divine part.*

Keywords: face, scream, individual, divinity, rats

„Chipul înseamnă dezvăluire, incompletă sau trecătoare, a persoanei (...). Nimeni nu și-a văzut vreodată în mod direct propriul chip: acesta nu poate fi cunoscut decât cu ajutorul unei oglinzi sau prin miraj. Chipul nu este deci pentru sine, ci pentru celălalt, pentru Dumnezeu; el este limbajul tăcut. E partea cea mai vie, cea mai sensibilă (sălaș al organelor de simț) care, de voie sau fără de voie, este arătată celuilalt: el este eul intim parțial dezgolit, infinit mai revelator decât restul chipului."[1] Omul, ființă creată după chipul și asemănarea Lui Dumnezeu: „Și a zis Dumnezeu: «Să facem om după chipul și asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul.»" (*Facerea*, cap. 1, 26), exprimă prin față interiorul său, iar în momentul în care omul rămâne fără chip, își pierde identitatea, purtând o mască impenetrabilă. Omul prin chipul și sufletul său are parte de esență divină, iar prin pierderea acestor elemente importante din ființa noastră, se pierde divinul, individul fiind debusolat într-o societate care îl trage și îl împinge până când ființa țipă după esența primordială.

Țipătul de pictorul norvegian Edvard Munch, este un simbol al expresionismului, reprezentând o lume surdă la strigătul individului. Tabloul prezintă o lume în cădere, individul se degradează și se pierde într-o lume în care niciun chip nu mai poate fi identificat. Personajul din tablou este fără chip, asemenea unei fantome, ochii și gura par a fi rotunde, sugerând un individ care țipă terifiat, ochii fiind larg deschiși arătând teroarea care se află în această societate. Țipătul este adresat necunoscutului, unui viitor incert, sau poate ne este adresat, fiind un fel de avertisment asupra propriei noastre degradări. Siluetele din tablou sunt neclare, neavând individualități proprii, pierzându-se în obscuritatea tăcerii. Silueta care țipă întoarce spatele societății, dorind să rupă contactul cu această parte a sa, nu mai poate reacționa la lume, refuzând această lume încearcă să se regăsească în necunoscut, lăsând în spate peisajul

[1] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Iași, Editura Polirom, 2009, pp. 229-230.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

apocaliptic în care esențele se amestecă. Silueta nu pășește pe un drum ferm, se deplasează pe un pod, îngăduindu-i-se o trecere spre un alt mal, spre necunoscut. Acest țipăt poate fi adresat și divinității, totul în jur pare apocaliptic, individul nu se mai regăsește, totul pare să se surpe, fiindcă omul uită de divinitate, prăbușindu-se în profan. Silueta își astupă urechile și țipă, nu dorește să audă nimic din spatele ei, însă umbrele care o urmăresc nu au urechi, nici ochi, nici gură, nu îl aud, nu îl văd și nu i se pot adresa. „Lucrarea vrea să exprime transformarea tuturor senzațiilor noastre sub influența unei emoții bruște. Toate liniile par că tind spre un singur punct: gura deschisă care strigă. S-ar spune că peisajul însuși ia parte la emoția și neliniștea exprimate de fața schimonosită ca într-o schiță caricaturală. Ochii larg deschiși, obrajii supți te duc cu gândul la un cap de mort. (...) Arta expresionistă a agasat publicul nu atât prin faptul că reprezintă natura deformată, cât mai ales pentru că se depărta de frumos. E drept că o caricatură scotea în evidență urâțenia umană, asta era menirea ei. Dar era greu de acceptat că artiștii uitau că trebuia mai curând să idealizeze, decât să urâțească natura. (...) Expresioniștii luau parte direct la suferințele umane, la sărăcie, violență, mânie; aveau tendința să vadă într-o artă limitată la armonie și frumos efectul unei lipse de onestitate.”[2]

Societatea care nu mai aude, nu mai recunoaște individul și unde chipul piere se regăsește în romanul *O mie nouă sute optzeci și patru* de George Orwell. Două lucrări din epoci diferite, tabloul fiind o reprezentarea a expresionismului, iar romanul fiind o distopie, ambele prezentând dezumanizarea societății și anularea individualității. Distopia prezintă o lume rea în care individul nu poate trăi prin ceea ce simte și dorește. Acest fel de scriere își propune să arate o societate prost alcătuită, care răstoarnă spațiile, în care nimic nu mai este firesc. Cel care conduce o astfel de societate este un conducător agresiv, tiranic, care manipulează societatea și individul. Omul devine mecanizat, nu mai simte și cu greu se poate împotrivi. Este o lume groaznică în care umanitatea se frământă într-un sistem care anulează orice strop de umanitate. În timpuri de rătăcire, omenirea se dezechilibrează, acesta fiind momentul prielnic în care o anumită persoană preia frâiele încercând să adune umanitatea sub propriul stindard. Omul care nu are nicio direcție devine slab și ușor de manipulat, exact lucrul de care are nevoie un conducător tiranic. Scopul distopiei „nu este de a ne aduce în prezența celei mai bune guvernări. Ea nu construiește pentru a construi, ci pentru a demola. Edificiul ei servește drept exemplu negativ și arată ceea ce n-ar trebui să existe.”[3] Individul este constrâns, nu mai are parte de libertate, este robotizat, dar interiorul său geme sub chingile societății. Libertatea de care dispune fiecare individ îi definește personalitatea și alegerile pe care le are de făcut. Însă o anumită libertatea atrage după sine și consecințele alegerilor noastre. „Libertatea și conștiința sunt atribute ale oricărei ființe umane: orice om poate acționa transformator, într-o oarecare măsură, asupra mediului său vital, poate răspunde provocărilor acestuia optând între variatele acțiuni posibile în orice situație dată, anticipând, iarăși într-o oarecare măsură, rezultatele propriei sale opțiuni și acțiuni. Un individ totalmente neliber și neconștient este subliminal față de umanitate, osândit la o existență vegetativă.”[4] Individul dispune de o anumită unicitate care îl definește în raport cu ceilalți și cu societatea în care trăiește. În momentul în care această unicitatea dispare, nu mai putem vorbi de individualitate, ci de o masă de oameni care acționează asemenea unui corp comun, ca o armată de roboți. Winston Smith devine silueta fantomatică din tabloul *Țipătul*. Asemenea ei, Smith dorește să evadeze, sufletul lui țipă spre un viitor incert, însă nimeni nu-l aud, nimeni nu-i înțelege durerea sau țipătul de libertate.

[2] E. H. Gombrich, *Istoria artei*, traducere de Nicolae Constantinescu, București, Pro Editură și Tipografie, 2007, pp. 564-566.
[3] Alexandru Ciorănescu, *Viitorul trecutului. Utopie și literatură*, traducere din limba franceză de Ileana Cantunari, București, Editura Cartea Românească, 1996, p. 203.
[4] Andrei Roth, *Individ și societate. Studii sociologico-etice*, București, Editura Politică, 1986, p. 17.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

Figura care predomină întreg romanul este cea a Fratelui cel Mare. Însăși figura lui simbolizează o figură dură, figura unui tiran care nu se poate șterge asemenea unui chip care urmează lozincile conducătorului: „La unul din capete se afla un afiș mult prea mare pentru interior, care înfățișa figura enormă, lată de peste un metru, a unui bărbat în jur de patruzeci și cinci de ani, cu o mustață neagră și stufoasă, și cu trăsături frumoase dar dure.”[5]; „Figura cu mustață neagră te fixa de sus în jos de la orice colț mai mare de stradă. Era una și pe fațada casei de vizavi. FRATELE CEL MARE ESTE CU OCHII PE TINE, zicea textul, iar ochii cei negri scormoneau adânc în ochii lui Winston.”[6] Acești ochi sunt iscoditori, capabili să pătrundă în sufletul individului, mutilându-l prin frica pe care o emană. Acești ochi urmăresc orice mișcare, întrega societate fiind sub lupa privirii sale, nimeni nu poate acționa fără ca această figură să nu reacționeze sau să nu fie prezentă în legăturile care se stabilesc. Fratele cel mare este personalitatea care conduce din umbră fără ca cineva să îl vadă sau să știe cu adevărat dacă există. Această personalitate poate face trimitere la entitatea supremă, la Dumnezeu, care se află deasupra tuturor și pe care îl simțim alături de noi. Dumnezeu ne oferă sprijin și bunătate, în timp ce acest conducător din umbră oferă dezechilibru. Dezechilibrul se produce în momentul în care individul uită de divinitate, uitând de această entitate, uită de sine. Figura Fratelui cel mare este prezentă pretutindeni, urmărind nu individul, ci sufletul acestuia, dorește să pătrundă în interiorul acestuia ca o emblemă absolută, care hipnotizează cu privirea sa. La polul opus stă figura lui Goldstein, care le era arătat în cele două minute de ură, moment în care masa de oameni se lăsa condusă de cele mai rele sentimente, ura, fustrarea sunt eliberate în aceste momente. Goldstein este reprezentat în felul următor: „Avea o față prelungă și osoasă de evreu, cu o coamă de păr alb, ca o aureolă, și o barbă micuță, ca de țap; o figură inteligentă și, totuși, eminamente demnă de dispreț; purta o pereche de ochelari proptiți pe vârful nasului, care-i dădea o înfățișare de prostie senilă.”[7] Goldstein este asemenea unui bătrânel, cu coama sa de păr alb, care pare că tinde spre luminozitate, în timp ce Fratele cel mare pare o persoană întunecată, care atrage lumea spre întuneric și obscuritate. Cei doi par asemenea fraților Ormuzd și Ahriman, Binele și Răul. Lupta omului se dă între aceste două principii. Ahriman ar fi reprezentat de Fratele cel mare, care prin chipul său întunecat pare să aducă răul în lume, în timp ce Goldstein prin înfățișarea sa luminoasă ar întrupa Binele, fiind singura legătură cu lumea dinafara a acestei societăți obscure. Întreaga societate stă sub semnul acestui dualism, Fratele cel mare încercând să întoarcă omul din calea luminii. Aceste două figuri sunt cele care se evidențiază cel mai mult în acest roman distopic.

Chipul lui Winston nu este foarte bine reliefat, știm că este un bărbat „care avea treizeci și nouă de ani și o ulcerație varicoasă deasupra gleznei drepte”[8], dar cea care îi remarcă unicitatea este Julia, care spune: „- Mi-a plăcut figura ta și m-am gândit să-mi încerc norocul. Mă pricep să descopăr oamenii care n-au de-a face cu *ăia*. Cum te-am văzut, am fost convinsă că ești contra *ălora*.”[9] Întreaga lui ființă se revoltă contra sistemului, iar chipul dezvăluie acest lucru. Winston Smith este un personaj care se ridică deasupra tuturor, deasupra maselor și are curajul să privească spre noi orizonturi. Winston este un intelectual care tot timpul rescrie trecutul și se detașează de ceilalți prin faptul că are acces la diferite documente care îi pun la încercare capacitățile intelectuale. Însă într-o lume distopică un om nu poate să schimbe o lume întreagă. Într-o astfel de societate omul este izolat, iar el singur sau un grup foarte mic nu au capacitatea să răstoarne un sistem. Țipătul lui nu ajunge la urechile aproapelui său, societatea se degradează în profan, uitând de partea divină din ei. Smith începe să pășească pe podul din

[5] George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița, București, Editura Univers, 1991, p. 5.
[6] *Ibidem*, p. 6.
[7] *Ibidem*, p. 14.
[8] *Ibidem*, p. 5
[9] *Ibidem*, p. 108.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

tablou în momentul în care descoperă iubirea și aspiră spre cu totul altceva de ceea ce îi oferă această societate. Siluetele fără chip din tablou devin ochii iscoditori care încearcă să-l prindă pentru a-i fragmenta ființa.

Pe tot parcursul romanului Winston Smith realizează o călătorie spre interior, spre autocunoaștere. Acest lucru îl ajută să se revolte contra sistemului. Dar nu putem vorbi de o reușită deoarece Winston decade în negura neantului fiind tăiat precum un pom, iar interiorul său este mutilat. A avea libertate înseamnă a alege, a decide pentru tine, lucru pe care nu-l poate permite un asemenea sistem totalitar. Libertatea devine o sclavie din punctul de vedere al sistemului prin simplul fapt că acesta ar deveni sclavul iubirii, a lucrurilor, al obiceiurilor. Smith are șansa de a gusta un pic din libertate. Prin aventura pe care o are cu Julia el intră în contact cu natura, își găsește un adăpost printre proli, care într-un final devine temnița în care este prins și acuzat de crimăgândire. Are libertate, dar una programată tot de sistem. Sistemul i-a permis să aibă parte de acest fel de libertate, ca în final să-i demonstreze că nu se poate împotrivi FRATELUI CEL MARE. Această libertate sfârșește prin a-l subjuga pe Smith în sclavie.

După ce este capturat, este martor la ceea ce se întâmplă în interiorul sistemului, observă cum omul este mutilat și vede înfățișările pe care le va avea și el după acest proces traumatizant: „Avea ochii tulburi și se uita fix în perete, cam la un metru peste capul lui Winston.”[10]; „Avea, însă, o față uimitor de uscată, ca un craniu. Din cauza slăbiciunii, gura și ochii păreau plini de o ură de moarte, nepotolită, pentru cineva sau ceva. (...) omul murea de foame.”[11] Inconștient el realizează că și chipul lui se va metamorfoza în asemenea hal. Torturile fizice și psihice își pun amprenta asupra lui, iar în momentul în care se observă în oglindă, nu mai vede un om, ci un morman de oase: „Văzuse o ființă adusă din spate, cenușie ca un schelet și care venea către el. Felul cum arăta era înspăimântător, și nu numai faptul că se recunoscuse pe el însuși drept ființa respectivă. Se apropie de oglindă și mai mult. Ființa avea fața ieșită înainte din cauza poziției aplecate a corpului, față de pușcăriaș băgat la izolare, cu fruntea proeminentă, urmată de o țeastă cheală, cu nasul coroiat și pomeții obrajilor tumefiați, iar ochii fioroși, dar atenți. Obrajii îi erau brăzdați de răni, iar gura băgată parcă înăuntru. Era, evident, propria lui față, dar i se păru că ea se schimbase mai mult pe dinafară decât pe dinăuntru. (...) Chelise aproape de tot. (...) Cu excepția mâinilor și a unui cerc pe față, corpul îi era cenușiu din cap până în picioare, de jeg străvechi și impregnat. (...) Coșul pieptului îi era la fel de îngust ca al unui schelet, iar picioarele i se uscaseră atât de mult încât genunchii îi ajunseseră mai groși decât coapsele. (...) Curbura coloanei vertebrale era uimitoare. Umerii înguști îi erau aduși atât de mult în față încât pieptul îi ajunsese o cavitate, iar ceafa noduroasă parcă se îndoia și mai tare sub greutatea craniului.”[12] Smith este silueta fantomatică din *Țipătul*, trupul său poartă povara sufletului său fragmentat. El este anulat, nu-și mai recunoaște trupul, se privește pe sine din exterior. Fața brăzdată de suferință este frumos reprezentată în tabloul lui Edvard Munch. Smith observă primele etape ale propriei sale reeducări.

A fi om înseamnă a simți, a alege, a-ți exprima dorințele, a avea parte de iubire, de prietenie, de o familie. Acest lucru nu este permis într-o distopie. Din cauza puterii se încearcă suprimarea individualității și crearea unei mase de oameni care gândesc ceea ce li se dictează. Dar Smith încearcă să schimbe acest lucru: „- Tu crezi în Dumnezeu, Winston?/ -Nu./ - Și-atunci care este principiul care ne va înfrânge?/- Nu știu. Spiritul Omului./- Și tu te consideri om?/- Da./- Dacă tu, Winston, ești om, atunci ești ultimul dintre oameni. Faci parte dinr-o specie dispărută; noi suntem moștenitorii acelei specii. Tu nu pricepi odată că ești *singur*? Ești în afara istoriei, ești inexistent. Tonul i se schimbă brusc și zise, mai tăios: Și tu te consideri moral

[10] *Ibidem*, p. 203.
[11] *Ibidem*, p. 207.
[12] *Ibidem*, pp. 238-239.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

vorbind, superior nouă, cu minciunile și cruzimea noastră nu?/- Da, mă consider o ființă superioară."[13]

În momentul în care individul simte, își lasă mecanismul robotizat la o parte și acționează în consecință. Smith încearcă să se opună torturilor la care este supus din cauză că a comis crimăgândire și a avut o aventură amoroasă. Îl forțează să spună că a comis lucruri de care nu știa, până ce, într-un final se fragmentează pentru că sistemul nu dorește moartea unei persoane care încă dorește căderea Fratelui cel mare. Sistemul dorește moartea individului când acesta acceptă ceea ce i se spune și crede în lozincile prezentate. Se specifică faptul că nu se dorește moartea individului așa cum era în Antichitate sau cum erau persecutați creștinii, aceștia murind crezând în Dumnezeu. Moartea lui Smith nu poate să survină fără a trece prin anumite etape care îl vor face să creadă în ceea ce dictează sistemul, moartea fiind ultima etapă. Aluzii care se face la morțile creștinilor sublinează faptul că Smith va avea același final tragic ca aceștia.

A fi *ultimul om* înseamnă a avea vise, a avea dorința să distrugi mecanismul societății distopice. Smith se împotrivește, dar ajunge să-i fie anulată această pornire, fragmentându-l. În acest context se potrivesc următoarele versuri:

„Dar sunt sărac - și nu am decât vise!
Să calci ușor când visele se cern,
Căci calci pe vise - și pot fi ucise!"[14]

Aceste versuri sunt din poemul *Mi-aș vrea veșmântul rupt din cerul pur* de William Butler Yeats devin reprezentative pentru acest roman și pentru dorința omului de a se elibera din chingile societății. „Mi-aș vrea veșmântul rupt din cerul pur,/ Țesut din aur și argint și umbre,/ Tivit cu soare noapte și azur/ Și cu paing de raze și penumbre./ Și la picioare-aș vrea să ți-l aștern,/ Dar sunt sărac - și nu am decât vise!/ Să calci ușor când visele se cern,/ Căci calci pe vise - și pot fi ucise!"[15] (*Mi-aș vrea veșmântul rupt din cerul pur*)

Prima parte a poemului poate fi interpretată în următorul mod: omul este născut din cer, pur, cu vise și dorințe. Însă traseul pe care îl alege îl poate condamna la o viață plină de lumină sau întuneric. Winston are câteva sclipiri slabe pe parcursul romanului care sunt stinse de sistem și aruncat în umbră, într-o noapte în care nici măcar razele slabe ale lunii nu-i mai pot arătat drumul din labirintul în care a fost abandonat. Ființa lui își pierde azurul, iar visele lui sunt zdrobite pentru a putea să-și continue drumul spre tărâmul thanatic.

Într-o societate în care nu se poate vorbi despre individualitate, în care Smith nu are nimic care să-i încălzească sufletul, visul devine modalitatea de a scăpa de sistemul opresiv. A avea doar visele într-o societate în care a simți și a gândi îți este interzis, înseamnă a avea totul, deoarece visele și sufletul nu ți-l poate stăpâni această asuprire. Smith trăiește un vis în momentul în care începe să o iubească pe Julia în felul lui, chiar visând-o și strigând-o în timp ce era închis. Însă această dragoste se sfârșește în momentul în care este reeducat pentru a putea fi umplut de sistem. În momentul în care visele sunt călcate în picioare de către sistem, omul nu-și mai regăsește echilibrul. Însă el se dezice de această iubire, în momentul în care este amenințat cu o cușcă plină de șobolani, care aveau să-i devoreze întreaga-i față, lăsându-l fără partea cea mai vie a trupului său. Șobolanul considerat a fi un animal necurat, aducător de ciumă, fiind un animal distrugător devine o amenințare pentru chipul lui Smith, care riscă să

[13] *Ibidem*, pp. 237-238.
[14] William Butler Yeats, *Versuri*, în românește de Aurel Covaci, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1965, p. 90.
[15] *Ibidem*.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

piardă ce a mai rămas din el. Apropierea cuștii cu șobolani îl face să simtă teroarea prin fiecare celulă a corpului, dorindu-și propria salvare, și transferarea acestei amenințări asupra femeii pe care o iubise: „Masca i se lipise de față. Sârma îi freca obrajii. Și, în clipa aceea - nu, nu scăpase, dar spera, îi rămăsese o fărâmă de speranță. Prea târziu, poate prea târziu. Dar înțelesese deodată că, în toată lumea, nu exista decât o *singură* persoană asupra căreia putea să transfere supliciul - *un singur trup* pe care-l putea pune la mijloc, între el și șobolani. Urlă ca un dement, repetând întruna: / - Pe Julia! Pe Julia! Nu pe mine! Pe Julia! Nu-mi pasă ce-i faceți! Să-i sfâșie fața, s-o roadă pân-la os! Nu pe mine! Pe Julia! Nu pe mine!”[16] În cultura indiană există un zeu-șobolan care are puterea de a vindeca bolile[17], de aici rezultând faptul că Smith este vindecat de iubire prin intermediul șobolanilor. El dorește să-și păstreze chipul și viața, ceea ce mai rămăsese din ele.

Reeducarea își pune amprenta și pe chipul femeii, Smith simțind-o schimbată, ea „avea fața mai palidă decât înainte și o cicatrice lungă pe care părul nu reușea să i-o acopere întru totul, peste frunte și tâmplă”[18], însă sufletele lor sunt mutilate, iubirea nu mai există, ginul fiind pentru Smith „viață, moarte și reînviere”[19], în momentul în care ochii îi sunt plini de lacrimi. Viața lui nu mai există, așteptându-și moartea și glonțul salvator. El se pierde, iar interiorul său țipă pentru că „îl iubea pe Fratele cel Mare”[20]. Siluetele care apar în plan secund în tabloul lui Edvard Munch îl urmăresc pentru a-l face să-și piardă esența divină și chipul care îl individualizează.

În acest studiu am urmărit să validăm felul cum tabloul expresionist se mulează pe traseul pe care Winston Smith îl are spre moarte. Sufletul lui Smith țipă, iar acest zgomot este rupt pentru a fi umplut de sistem. Winston se pierde pe sine, este manipulat și anulat, iar drumul pe care îl parcurge este asemenea podului pe care silueta din tablou pășește. Este un drum nesigur, fără o destinație sigură.

BIBLIOGRAPHY

1. BAUMAN, Zygmunt, *Libertatea*, traducerea din engleză și introducerea la ediția română de Ioan Lucian Muntean, București, Editura DU Style, 1998
2. ******Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, f. a.
3. BUTLER YEATS, William, *Versuri*, în românește de Aurel Covaci, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1965
4. CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Iași, Editura Polirom, 2009
5. CIORAN, Emil, *Istorie și utopie*, București, Editura Humanitas, 1992
6. CIORĂNESCU, Alexandru, *Viitorul trecutului. Utopie și literatură*, traducere din limba franceză de Ileana Cantunari, București, Editura Cartea Românească, 1996
7. ELIADE, Mircea, *Mitul reintegrării*, București, Editura Humanitas, 2003
8. FRONTISI, Claude, *Istoria vizuală a artei*, București, Editura Enciclopedia Rao, 2001

[16] George Orwell, *op. cit.*, p. 252.
[17] Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 907.
[18] George Orwell, *op. cit.*, p. 256.
[19] *Ibidem*, p. 258.
[20] *Ibidem*, p. 262.

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)

9. GOMBRICH, E. H., *Istoria artei*, traducere de Nicolae Constantinescu, București, Pro Editură și Tipografie, 2007
10. ORWELL, George, *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița, București, Editura Univers, 1991
11. ROTH, Andrei, *Individ și societate. Studii sociologico-etice*, București, Editura Politică, 1986

BDD-A25698 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 07:07:44 UTC)